

**АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ**

На правах рукопису

Лазоренко Олена Олександрівна

**Творчі сили людини та суспільства
(соціально-філософський аналіз)**

**Спеціальність - 09.00.11 - соціальна
філософія**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ - 1994

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті філософії
АН України

Науковий керівник: доктор філософських наук,
професор МОКЛЯК М.М.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор ЛЕВЧУК Л.Т.

кандидат філософських наук,
старший науковий
співробітник ШКЛЯР Л.Є.

Провідна організація: Центр гуманітарної освіти
АН України

Захист відбудеться " ____ " _____ 1994 р.
на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д.01.25.03 в Інституті філософії Академії Наук
України за адресою: Київ-1, вул.
Трьохсвятительська,4.

З дисертацією можна ознайомитись у
бібліотеці Інституту філософії АН України.

Автореферат розісланий " ____ " _____ 1994 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої Ради
доктор філософських наук

І.В.Бойченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Усвідомлення людством переломного характеру епохи висунуло проблему докорінного оновлення суспільної думки щодо усіх вирішальних питань соціально-філософського аналізу. Це вимагає розробки таких категоріальних форм філософського дослідження, які могли б узгоджуватись з сучасними реаліями соціального та інтелектуального становища. Наголосимо, що новітня стратегія модернізації, яка націлена на перетворення нашого суспільства, є неможливою на ґрунті техносциентистських проєктів, лінейних поглядів на прогрес і взагалі прогресистських постулатів гуманізму. За цих умов набувають актуальності наукові концепції, котрі можуть дати інноваційну відповідь на "виклик буття", спроможні осмислити та урахувати наслідки сучасного занепаду культури та зміни моральних й ідеологічних цінностей. Тому особливої ваги набувають дослідження, пов'язані з людською особистістю як суб'єктом суспільно-культурного творення, механізмом розкриття специфіки втілення творчих сил суспільного розвитку.

Серед теорій, які орієнтуються на зміну парадигми суспільного розвитку, слід зазначити концепцію цінності знання, яка розвиває та коригує установки на цінність праці; теорію "ощадливого суспільства", в якому енергія людської творчості та соціальні ресурси спрямовані на становлення самостійно відповідального життя індивіда та ефективного соціального устрою; концепцію трансформації суспільства за рахунок "золотих комірців" - людей з високим творчим потенціалом, найвищою кваліфікацією, котрі будують свою діяльність на засадах самоорганізованості та особистої зацікавленості у справі; теорію суспільних криз (таких, як війна, соціальна несправедливість, екологічна нерівновага, відчуження і т.ін.), одним із основних положень якої є подолання соціальних катаклізмів за допомогою творчого мислення, інтелектуального моделювання.

До контексту новітніх форм філософської рефлексії видається доцільним залучити концепцію творчих сил людини та творчих сил суспільства. Це надає можливість онаочити одну з теоретичних моделей розбудови нової парадигми культури і соціальної організації і, нарешті, сприяти подоланню вітчизняної суспільної кризи значно швидше, зменшити соціальну "ціну" неминучих супутніх витрат.

Ступінь розробленості проблеми. Сучасна вітчизняна наука лише починає безпосереднє вивчення творчих сил людини і суспільства, хоча ці поняття не є методологічною новиною, а швидше узагальненням минулого пізнавального досвіду, який значною мірою лишився незапитаним, і тепер у нових умовах розвитку української філософії вводиться до наукового обігу. Поняття "творчі сили" у різних змістових визначеннях використовувалися у класичній німецькій філософії (Г.В.Ф.Гегель, Л.Фейєрбах), російській релігійно-філософській традиції (тут виділяється своєрідність використання терміну "творчі сили" в екзистенціальній філософії М.О.Бердяєва та "метафізичному реалізмі" С.Л.Франка), філософії культури ХХ століття (у працях О.Шпенглера, А.Дж.Тойнбі та інших), українських філософських дослідженнях (звернемо увагу на роботи Д.Чижевського, В.Липинського, Я.Пеленського).

Констатуючи майже повну відсутність у соціально-філософській літературі радянського і пострадянського періодів спеціальних робіт, присвячених творчим силам людини і суспільства, відзначимо, що низка надрукованих досліджень містить теоретичний та емпіричний матеріал, який сприяє більш глибокому проникненню у предмет нашого аналізу.

Мова йде про роботи загальнотеоретичного та загальнометодологічного характеру, про дослідження в галузі творчості, культурології, теорії соціальних систем і соціальних відносин. У філософській літературі існує значний масив фундаментальних розробок проблем творчості, істотний внесок до аналізу яких зробили В.С.Біблер, Л.П.Буєва, Л.С.Виготський, П.П.Гайденко, Г.Д.Гачев, А.В.Гулига, Г.О.Давидова, О.Г.Злобін, Е.В.Ільєнков, В.П.Іванов, А.С.Канарський, М.С.Каган, П.В.Копнін, А.М.Коршунов, А.Т.Левчук, О.М.Леонтєв, В.І.Толстих, В.І.Шінкарук, М.Г.Ярошевський та інші.

Певну увагу приділено поняттю "сила". Спроби філософського обґрунтування концептуального значення цього терміну почалися з робіт Г.Лейбніца, І.Канта, праць Н.Макіавеллі, Т.Гобса, публікацій В.Ключевського, В.Соловйова, М.Бердяєва, П.Флоренського, монографій Г.Катліна, Б.Де Жевенеля, К.Попера, Б.Расела, О.Тофлера. Існує значна кількість категорій соціальної філософії, до змістового складу яких входять "сили". Наприклад, руйнівні сили, соціальні сили і т.ін. Названі сили розглядаються у працях П.В.Алексєєва, В.С.Баруліна, В.Ж.Келле, Б.В.Князева, М.Я.Ковальзона, І.С.Кона, М.М.Мокляка, В.І.Плетнікова, В.І.Столярова, Б.І.Сюсюкалова, В.К.Шановського, А.Є.Шкляра, Л.І.Чинакової.

Дослідження творчих сил у науці є багатоаспектним, що зумовлює відсутність усталеного підходу до їх розгляду. Наприклад, у сучасних філософських працях існує точка зору, згідно з якою творчі сили людини є ідентичними її творчим, інтелектуальним здібностям (О.І.Яценко, Н.В.Гончаренко, ін.). Американські психологи Дж.Гетцельс, П.Джексон вважають, що творчі сили людини не зводяться лише до інтелектуальних здібностей. Відповідно до поглядів класика соціальної філософії О.Шпенглера, які поділяють деякі сучасні автори (В.С.Біблер, Г.І.Горак, ін.), творчі сили суспільства втілюються у сфері культури. Проте ставлення до поняття культури є досить суперечливим як у світовій філософсько-культурологічній думці, так і у вітчизняній, що зумовлює різне тлумачення "культури". Творчі сили суспільства А.Тойнбі, Х.Ортега-і-Гассет асоціюють з діяльністю "творчої меншості", духовної еліти.

Термін "еліта" впроваджує до наукового обігу В.Парето і трактує його як "найбільш компетентні люди у своїй галузі діяльності", останнє за своїм етимологічним значенням близьке до поняття "аристократії" (aristos = кращий). З паретовською точкою зору корелює концепція аристократії як правлячої еліти українського соціолога та історика В.Липинського. Трактують творчі сили суспільства як еліти нації (аристократії, правлячої касті) владисте й українському політичному філософу Д.Донцову.

Відзначимо, що у сучасній західній політологічній літературі з проблематики еліти найбільш розповсюдженими, виразно аргументованими є два дослідницьких напрямки. Перший з цих підходів репрезентується іменами вчених, серед яких - Г.Моска, Р.Міхельс, Ч.Р.Мілс. Вони вважають, що якою б не була політична система, контроль над нею за допомогою низки неформальних зв'язків та відношень влади має та чи інша, але одна могутня еліта.

Принципово протилежні акценти у трактовці природи еліти пропонують теоретики "плюралізму", які обстоюють думку про існування у суспільстві не єдиної, а багатьох еліт, котрі мають владу на стратегічних напрямках. Скажімо, політична еліта, військова еліта, еліта бізнесу, "ватажки мас", адміністративна еліта, духовна еліта. Цей підхід знаходить своє чітке відображення у працях Р.Арона, Дж.Пері, Д.Рісмена, Д.Трумена, І.Полсбі, Р.Даля та ін.

Підсумовуючи вищенаведене, зауважимо: привертає увагу те, що як у вітчизняних, так і у зарубіжних дослідницьких звертаннях до творчих сил лишилися нерозглянутими змістовий аналіз творчих сил людини і творчих сил суспільства,

соціальні умови, що сприяють або заважають їх реалізації, характер виявлення творчих сил у різних соціальних системах. Звідси випливають мета і завдання дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є соціально-філософський аналіз творчих сил людини і творчих сил суспільства, визначення поняття творчих сил у системі категорій соціальної філософії. Відповідно до цієї мети поставлено такі дослідницькі завдання:

- актуалізувати пізнавальний інтерес, що спирається на історико-філософську традицію, до вивчення понять "сили", "творчі сили" та розглянути їх у контексті філософії сучасного періоду її розвитку;
- сформулювати змістові характеристики творчих сил особистості та творчих сил суспільства;
- виявити особливості та засади для диференціації понять "інтелігенція", "псевдоеліта", "духовна еліта";
- здійснити на концептуальному рівні теоретичний пошук соціальної системи (чи теоретичних моделей соціальних систем) як такої, що як сприяє розкриттю творчих сил людини і суспільства, так і гальмує або відкидає ці явища;
- зробити порівняльний аналіз культурно-історичних середовищ стосовно виявлення у них творчих сил людини і суспільства.

Теоретична та методологічна база дослідження. Методологічну основу дисертації складає як класична філософська спадщина, так і теоретичні праці сучасних вітчизняних вчених. Окреме місце відведено творам представників західної філософської, політико-соціологічної думки. Не намагаючись зробити спеціальний аналіз різних концепцій сучасної західної філософії, що торкаються теми дисертаційного дослідження, автор спирається на конструктивні ідеї, пов'язані з розробкою проблеми творчих сил людини і суспільства у творах відомих та малознайомих вітчизняному науковому загалу закордонних вчених - О.Шпенглера, А.Тойнбі, Ч.Р.Мілса, Р.Арона, В.Парето, Р.Даля, Д.Бела, П.Джексона, І.Джакіса та ін. Аналіз культурно-історичних середовищ базується переважно на теоретичних концепціях Х.Арендт, О.Восленського, Ф.Хайєка, Г.Алмонда, К.Попера. У дисертації широко використовуються історико-філософський та політологічний матеріал, значною мірою пов'язаний з тим або іншим вирішенням проблеми творчих сил людини та суспільства. Було залучено наукові розробки з інших галузей знань -

політики, культурології, психологічних і соціологічних досліджень.

Наукова новизна дослідження. Вона визначається вивченням творчих сил як однієї з пріоритетних серед ненасильницьких, гуманістичних умов зміни сучасної парадигми суспільного розвитку. Конкретні елементи новизни зосереджені у наступних положеннях дисертаційного дослідження, що виносяться на захист:

- Творчі сили людини - це інтегральна характеристика її культурно-історичного розвитку за умови домінуючої, визначальної ролі внутрішньої свободи та інтелектуальних (навіть ширше - усіх духовних) здібностей. Творчі сили суспільства трактуються як самостійне цілісне явище, "внутрішня властивість культури". Концентрованим виразом творчих сил суспільства виступає духовна еліта.

- Духовну еліту складають люди, що спроможні до збереження, передачі, продуціювання культурного, морального, інтелектуального потенціалу соціального устрою, забезпечуючи завдяки цьому його модернізуючу, інноваційну життєдіяльність. До характерних рис псевдоеліти належать: подвійність свідомості, антиінтелектуалізм, заперечення індивідуалізму, проголошення колективізму єдиним вірним принципом існування соціального організму, т.ін. В залежності від типу соціально-політичного режиму, псевдоеліта може мати щільну структуру або бути неоднорідною.

- Звернення до концепцій "капіталізму", "соціалізму" у проведенні порівняльного аналізу щодо виявлення в них творчих сил людини та суспільства є теоретично безперспективним. Означені теорії перестали бути адекватною нормативною або емпіричною моделлю сучасних суспільних систем, перетворилися на пропагандисько-ідеологічний стереотип, набули ілюзорного характеру.

- Однією з концепцій, яка досить адекватно відображує стан сучасних суспільних систем у ракурсі можливостей щодо реалізації творчих сил, є теорія "відкритого суспільства". Її висвітлено у дисертації у новому ракурсі. Відкрите суспільство є соціальною системою, яка характеризується умовами, що забезпечують функціонування зовнішньої і сприяють розкриттю внутрішньої свободи людини. Це сприяє якісній реалізації не тільки її творчих сил, але й даного суспільства. Закритому типу суспільства іманентно не властива зовнішня свобода, яка є необхідним компонентом виявлення творчих сил.

- Порівняльний аналіз можливостей реалізації творчих сил за умов демократичного та тоталітарного, авторитарного режимів показує, що вони у сучасних умовах є практичною проекцією теорії "відкритого суспільства" та його закритого типу. Наведено аргументи на користь тієї тези, що при тоталітарному, авторитарному режимах розкриття творчих сил людини може існувати завдяки спонтанним проявам внутрішньої свободи особистості. В той же час творчі сили суспільства, функцію яких виконує духовна еліта, не дістають тут можливості самореалізації, відтак їх роль виконує псевдоеліта. Доводиться, що серед відомих історії політичних режимів найбільш сприятливим для втілення творчих сил людини та суспільства є демократичні форма правління.

Названі положення складають те нове у дослідженні, що відрізняє його від попередніх.

Теоретичне та практичне значення роботи. Висновки, отримані в результаті дослідження творчих сил людини і творчих сил суспільства, мають певне світоглядне та практичне значення для різних галузей наукової діяльності, формування особистісних пріоритетів культурного розвитку, виявлення гуманістичної спрямованості соціальної динаміки. Деякі змістові аспекти дисертаційної роботи дозволять розширити методологічну основу опрацювання певного кола наукових проблем сучасної філософії політики, культурології. Висновки цього дослідження можуть бути використані у викладанні учбових курсів з соціальної філософії, історії та теорії культури, політології, а також у публіцистиці.

Апробація роботи. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження викладалися автором на Всесоюзній науково-теоретичній конференції "Моральний зміст мистецтва та сучасний ідеологічний процес" (Київ, вересень 1990р.), XIII Всесоюзному теоретичному семінарі "Світогляд і наукове пізнання" (Київ-Ужгород, жовтень 1990р.), V Республіканській школі молодих філософів (Алушта, жовтень 1991р.), I Всеукраїнському конгресі філософів (Київ, листопад 1991р.), Республіканській науково-практичній конференції "До нової України - шляхом реформ" (Київ, березень 1992р.), Міжнародній науково-практичній конференції "Філософія та ідеологія в Україні - минуле, сучасне, майбутнє" (Київ, листопад 1992р.), Міжнародній науковій конференції "Філософська традиція: джерела, елементи, проблеми становлення" (Алушта, травень 1993р.).

Основні положення роботи відображені у наукових статтях, тезах конференцій, інших друкованих матеріалах.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів (чотирьох параграфів), висновків і списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі - розкривається актуальність теми дослідження, ступінь наукової розробленості проблеми. Визначається мета і завдання дослідження, описуються методологічні засади роботи, висвітлюється новітність одержаних результатів; формулюються положення, що виносяться на захист, а також міститься обґрунтування теоретичного і практичного значення дисертації.

У першому розділі - "Методологічні проблеми дослідження понять "сили" та "творчі сили" - розглядається, на основі історико-філософського матеріалу, становлення категорій "сили" та "творчі сили" у соціальній філософії. Необхідність конкретно-змістового вивчення цього питання обумовлена відсутністю у сучасній філософській літературі фундаментального розроблення означених понять. Втім, вони є усталеним надбанням світової суспільної думки.

У першому параграфі - "Поняття "сили" та "творчі сили людини" як предмет соціально-філософського аналізу" - вивчаються різноманітні тлумачення термінів "сили", "творчі сили" та "творчі сили людини" у зв'язку з необхідністю визначення їх концептуального статусу. На підставі проведеного аналізу з'ясовано, що своєрідної особливості категорії "творчі сили" надає поєднання з нею частка "сили", тому спочатку основна увага у параграфі зосереджується на генезі поняття "сили".

Термін "сили" відомий і пов'язаний з давньогрецькою традицією обожнювання релей, подій, стану довкілля, природи, а також сил. У середньовіччя цей термін було позбавлено метафоричних нашарувань (що приписували силі давньогрецькі мислителі) і тому він втратив свою загадковість, невизначеність, хоча й не набув поширення. Домінуючим для долі терміну стало його впровадження (Галілей, Ньютон) у природничу науку та набуття ним там наукового статусу.

Одним з перших до філософської розробки поняття "сили" звернувся Г.Лейбніц, котрий висунув теорію про живі внутрішні сили. Значною мірою завдяки Г.Лейбніцу поняття "сили" набуло

онтологічного змісту і його почали використовувати у філософії, хоча із досить суттєвим механістичним впливом. Більш помітну роль для філософії поняття "сили" мало в епоху Просвітництва. Це відбулося значною мірою завдяки розробкам просвітителів (Гольбах, Гельвецій, Гердер, ін.) співвідносного з "силами" поняття "причини".

І.Кант розширив сферу філософського застосування "сили" за рахунок доповнення її тлумачення поняттям "цілі". Останнє стало вихідним для формування уявлення про доцільну силу, яка діє в організмі. Таку силу можна знайти лише у людини як істоти, що має розум і волю. За Кантом єдиною відомою нам з досвіду силою є розум. Дії останнього визначаються не зовнішніми, а внутрішніми силами, причинами. Як сила, що починає діяти завдяки внутрішнім причинам, розум є свобода. Отже, інтерпретуючи поняття "сили", Кант позбавляє його однобокої механістичності, хоча й залишає у сфері "морального самоудосконалення".

Значний внесок до філософської розробки поняття "сили" зробили мислителі Росії XIX-XX століття - В.Соловйов, М.Бердяєв, П.Флоренський, В.Ключевський, ін. Так, В.Соловйов, а пізніше М.Бердяєв звертаються - згідно з російською традицією - до тлумачення триєдності сил, що спроможні діяти та визначати перебіг історії. Також сила інтерпретується (Флоренський, пізній Бердяєв) як природна схильність до внутрішнього інтегрування почуттєвого та духовного відношення до ближніх, що у сукупності визначається терміном "любов".

Сучасні науковці - як вітчизняні, так і західні - використовують (не вдаючись до змістового аналізу) кілька тлумачень поняття "сили". Найпоширенішим є уявлення про силу як насилля (примусова влада над іншими) у безпосередньому значенні цього слова. Інше тлумачення поняття "сили" асоціюється з любов'ю, завдяки чому воно набуває якісного забарвлення. Має місце й визначення сили як засоба впливу одного суб'єкта на іншого, тобто йдеться про відмову від використання насилля, фізичного примусу. В такому разі, сила є просто вимогою буття, пояснюється як здатність до формування творчих відносин з іншими людьми.

У параграфі також дається аналіз понять, змістовою частиною яких є "сили", а саме: соціальні, виробничі, сутнісні, рушійні сили. Діапазон думок щодо їхнього трактування досить широкий. Особливо тут зосередим увагу на тлумаченні сутнісних сил. Така зацікавленість обумовлена тим, що на думку деяких авторів, саме похідним від цієї категорії стало поняття "творчі сили" (наприклад, В.К.Шановський). Проте під час трактовки

сутнісних сил у нашій філософській літературі найчастіше спостерігається не їхнє спеціальне вивчення, а отожднення з людськими здібностями, часом останні доповнюються потребами. До особливо цікавих стосовно теми дисертації аспектів розробки сутнісних сил належить їх розгляд як поняття, що відображає певний ракурс суті їх діяльності - творчості. Найбільш загальним місцем при визначенні творчості залишається вказівка на те, що це діяльність зі створення нового. Проте опис тільки на основі ознаки новітності результатів творчості, хоча і необхідний, проте не може бути визнаний достатнім. Опредмечування або діяльність по створенню нових цінностей є лише одним із боків багатогранного комплексу. Критерій новітності має бути доповнений критеріями соціальної значимості або цінності, крім того, цінність творчості - у самому факті її існування.

Змальовуючи історію становлення поняття "творчі сили", звертаємось насамперед до гегелевського його трактування. Гегель взаємопов'язував творчі сили з діяльністю мислення. Він приписував мисленню важливу, деякою мірою "найвищу" роль у проєкції творчих сил людини на дійсність. При цьому вчений фіксує дві основні форми, у яких відбувається ця об'єктивация, виявлення. Перша - мислення як творча сила об'єктивується у вигляді реальних, цілеспрямованих вчинків людей, в актах розумної волі. Друга форма полягає в тому, що зовнішнім виявленням творчої сили мислення є специфічний, унікальний і водночас універсальний матеріал мови (слова, мовлення). Проблема об'єктивации творчих сил дійсності для Гегеля пов'язана, окрім іншого, з філософським розумінням питання свободи.

Свобода також є невід'ємним компонентом у тлумаченні сутності творчих сил у багатьох працях М.О.Бердяєва. Він виділяє три різновиди свободи: а) первісна, іраціональна свобода - довільність; б) раціональна свобода, що дорівнює в'конанню людського обов'язку; в) свобода, що проінята любов'ю Бога. Тільки за умов іраціональної свободи, за Бердяєвим, можлива реалізація творчої сили особистості.

Аналіз творчих сил як сутнісної характеристики людини, як індивідуально-особистісної їх форми був властивий іншим російським філософам. Наприклад, автори "Віх" посилаються на це поняття у зв'язку з відстоюванням ними підходом до розуміння творчості як індивідуально-гуманістичної системи відносин.

Поняття "творчі сили" також широко використовується у сучасній філософській літературі. Однак це не надало чіткості його тлумаченню. У більшості випадків творчі сили отожднюються із здібностями людини. Такий підхід був властивий, наприклад ,

авторам Британського філософського словника, які вжили термін "creativity" у розумінні "творча сила" або "здібність". Зауважимо, що для визначення інтелектуальних здібностей у зарубіжних філософських та психологічних розробках використовують коефіцієнт інтелекту IQ (Терм, Тейлор, Торанс, Холл та ін.).

Але пізніше виявилось, що ці два показники (IQ та здібності людини) не завжди корелюють між собою. Але перед тим, як домінує у соціально-філософській думці стало переконання у помилковості цього посилення, минув не тільки певний час, але й були проведені експериментальні роботи, зокрема американськими психологами Дж.Гетцельсом та П.Джексоном. Вони довели неможливість вимірювання творчих сил людини за допомогою так званого коефіцієнту інтелектуальності IQ.

Отже найбільш розповсюдженим у науковому обігу є абстрактно-інтуїтивне розуміння творчих сил людини, тобто як прихований, позасвідомий першопринцип творчості (З.Фрейд). Також існує судження, за якими творчі сили включають в себе можливості і якість інтелекту. Та навряд чи творчі сили людини обмежуються ними бо відсутній механізм їх "запуску". У роботі доводиться, що цю функцію здійснюють ціннісні орієнтації, тому що саме вони взаємопов'язані з потребою самореалізації творчих сил людини.

Конкретну наповненість останнім, визначену спрямованість надає притаманність їм чи відсутність внутрішньої свободи. Ідея розрізнення внутрішньої та зовнішньої свободи здавна властива філософській традиції (Кант, Шелінг, Шопенгауер, Вл.Соловйов, Бердяєв, інші). Деякі сучасні суспільствознавці (наприклад, А.К.Улєдов), а разом з ним і автор також поділяють цей підхід до тлумачення свободи та виділяють два його типи. Перший - свобода як обставина (тобто зовнішня свобода). Другий - свобода як якість особистості (тобто внутрішня свобода). Зовнішню свободу забезпечує суспільство, надаючи та гарантуючи соціальні свободи. Свобода як якість має корені в особистості, обумовлюється переконаннями, вірою людини. Найбільш важливу і визначну роль для процесу самореалізації, саморозвитку творчих сил людини відіграє саме її внутрішня свобода.

Відповідно до сказаного зазначимо, що творчі сили людини - це інтегральна характеристика культурно-історичного розвитку особистості, яка втілює її інтелектуальні здібності, можливості їх реалізації за умови домінуючої, визначальної, вирішальної ролі внутрішньої свободи та знаходять свою реалізацію у широкому спектрі життєдіяльності.

У другому параграфі - "Розвиток поняття "творчі сили суспільства" у соціально-філософському вимірі" - аналізуються різні підходи до тлумачення поняття "творчі сили суспільства" у межах соціально-філософського аналізу. У параграфі досліджуються філософські концепції стосовно трактування означеного поняття, сутністю яких є широке поле культури. У концепціях цієї орієнтації творчі сили суспільства розглядаються як взаємообумовлені неперсоніфіковані форми культурних відносин, або як внутрішня властивість культури (О.Шпенглер). В результаті таких досліджень творчі сили визначаються як самостійне цілісне явище; їхніми носіями у "локальній культурі" є (згідно Шпенглера) дворянство і духовенство, які були своєрідною міською елітою. Відповідно до думки Дж.Тойнбі, творчою силою суспільства слід вважати "фахівців, котрі діють поза сферою економіки", священників, професійних солдатів, адміністраторів. Це є "меншість населення", яка дорівнює у його концепції творчій еліті.

Основний зміст параграфу складає спроба довести доцільність застосування поняття "еліти" у трактовці творчих сил суспільства, які у дисертації пов'язуються з діяльністю духовної еліти. Найбільш перспективним з цієї точки зору є звернення до соціологічних розробок деяких західних вчених (В.Парето, К.Ясперса, Ласуела, Ч.Мілса, Р.Арона, Дж.Пері, Д.Бела та ін.), соціально-філософських та культурологічних концепцій російських дослідників (С.Л.Франка, А.С.Ахієзера), а також теоретичних праць українських філософів, соціологів (Д.Донцова, В.Липинського, Я.Пеленського, М.Славинського, Д.Чижевського). На основі узагальнення і аналітичного вивчення вищезгаданих концепцій обґрунтовується таке трактування еліти: це є досить вузьке коло людей, які перебирають на себе відповідальність за формування і підтримку фундаментальних цінностей і відповідальної позиції у сфері своєї компетенції. Функції еліти у суспільстві пов'язані з творчістю, розробкою, впровадженням та підтриманням цінностей. Ці функції важливі для еліти будь-якої суспільної сфери, але найбільш явної та розвиненої форми вони набувають у діяльності духовної еліти.

Слід також звернути увагу на проведений у параграфі аналіз співвідношення категорій "духовної еліти" та "інтелігенції". Зазначивши певну зовнішню схожість між ними, основний наголос тут робиться на глибинній нетотожності духовної еліти та інтелігенції. Останнє поняття є традиційним, має корені у науковій свідомості, що однак не позбавило його різноманітності тлумачень. Найбільш поширені підходи до визначення інтелігенції: функціональний, оціночний, етико-

соціальний. Варіанти наукового тлумачення інтелігенції простираються від захопленого сприйняття у ореолі обов'язку та жертвовності до нігілістичного бачення її ролі у суспільстві. Сучасний період відзначений відродженням традиції позитивної критики інтелігенції, початок якої пов'язаний з виходом "Віх". Незважаючи на різницю між дореволюційною та радянською інтелігенцією, у останньої залишилися деякі трагічні за своїми наслідками риси старої інтелігенції. Мова йде про: а) виступи з державницької точки зору й апелювання до владних структур, при цьому залишаючись в опозиції до них; б) найглибшу прихильність вельми невиразним і здебільшого уявним ідеям національно-державної виключності; в) некритичне ставлення і відкритість по відношенню до майже усіх західних інтелектуальних інновацій та намагання одразу запровадити їх у вітчизняний вжиток (нерідко під "антизахідними" гаслами).

Загалом треба увагу акцентувати на тому, що інтелігенція може бути джерелом як раціональних новацій, які мають творчий потенціал, так і іраціональних нетворчих ідей з людиноненавистницьким ухилом. Щодо розуміння духовної еліти у такому контексті, то підкреслимо, що її діяльності притаманний переважно творчий позитивний потенціал.

Отже робиться висновок: творчі сили суспільства є самостійним цілісним явищем, "внутрішньою властивістю культури." Концентрованим виразом творчих сил суспільства виступає духовна еліта, що являє собою спроможність до збереження і передачі інтелектуального, культурного, духовного, морального потенціалу суспільства, сприяючи своєю діяльністю модернізації країни, інноваційним змінам суспільної життєдіяльності.

Другий розділ - "Порівняльний аналіз виявлення творчих сил людини та творчих сил суспільства у різних типах соціальних систем" - також складається з двох параграфів. Головне завдання цієї частини полягає у розкритті проявів творчих сил людини та суспільства у різному культурно-історичному середовищі, що обумовлює звернення до існуючого у гуманітарних та соціальних науках плюралізму концепцій стосовно класифікації суспільних систем. Зазначимо, що методологічні основи дослідження творчих сил людини та суспільства, запропоновані у першому розділі, дають можливість перейти до конкретно-історичного рівня вивчення цієї проблеми.

В першому параграфі - "Типологія соціально-політичних систем сучасності" обґрунтовується теоретична перспективність звернення у проведенні аналітичного вивчення специфіки функціонування творчих сил людини та суспільства до концепцій "капіталізму" та "соціалізму". Означені теорії перестали бути адекватною нормативною або емпіричною моделлю сучасних суспільних систем. На основі проведеного аналізу підкреслимо, що нові явища в економіці західних країн, у структурі та функціонуванні центрів влади, якісні зміни в ідеології ставлять під сумнів визначення західної соціальної системи як капіталістичної. Щодо дефініції вітчизняної соціально-політичної системи у різні історичні періоди, то у роботі розглядаються такі її визначення як тоталітарна, етакратична, партократична, авторитарна, що більш адекватно окреслює зміст об'єкту теоретичного аналізу, аніж традиційно вживане поняття "соціалізм".

В параграфі наводяться також найбільш перспективні з точки зору поставленого у дисертації завдання політологічні та соціологічні розробки, що поглиблюють знання про типологію соціально-політичних систем. До кола таких розробок належить класична типологія соціально-політичних систем Г.А.Алмонда, до складу якої входять такі основні типи: англо-американська, європейська континентальна, доіндустріальна або частково індустріальна, тоталітарна системи. Перші два типи є соціально-політичні системи, властиві відкритому суспільству, яке характеризується демократичною спрямованістю розвитку, спроможністю до самозмін та критично-раціональної відповіді на виклик зовнішніх та внутрішніх умов життя. Йому протистоїть закрите суспільство - яке згідно наведеної типології репрезентовано двома названими останніми типами соціально-політичних систем - та визначається як догматично-авторитарне, приречене на застій суспільного існування.

Виходячи з цього обґрунтовується необхідність звернення до концепції "відкритого суспільства" (К.Попер, Б.Гаврилишин, Дж.Сорос та інші) у зв'язку з конкретним визначенням творчих сил. Вихідною у параграфі вважається потреба в осмисленні змісту самого поняття "відкрите суспільство". Вперше у науковому середовищі його використав А.Бергсон у праці "Два джерела моралі та релігії". Концептуального відокремлення це поняття набуло у дослідженнях К.Попера, зокрема у роботі "Відкрите суспільство та його вороги". Згідно з поперовською концепцією, відкрите суспільство характеризується для індивіда можливістю виявити особисту відповідальність та приймати самостійні рішення, брати

участь в ефективній конкуренції життєвих ініціатив. Базуючись на принципі свободи та правової рівності, у відкритому суспільстві існують умови, що надають можливість вільно існувати кожній людині, не залежати не тільки від інших, але й від ідеологічних догм. Висновки щодо поперівської теорії "відкритого суспільства" у дисертації сконцентровані у трьох основних положеннях. Перше - концепція відкритого суспільства має плюралістичну орієнтацію стосовно майбутнього розвитку цивілізації; друге - відкрите суспільство характеризується можливістю співіснування та взаємодії найбільш визначних соціально-філософських теорій, принципів, ідей, орієнтацій; третє - воно відрізняється розмаїттям соціально-політичних сил, сукупна діяльність яких створює низку шляхів та напрямів історико-еволюційного процесу суспільних систем.

Змістовно пов'язана з теоретичними поглядами К.Попера концепція відкритого суспільства Дж.Сороса. На його думку, ідеалом західної демократичної цивілізації стає модель відкритого суспільства. За Дж.Соросом, відкрите суспільство - це майбутній міжнародний порядок, що характеризується відсутністю міждержавних кордонів та свободою всеохоплюючих транснаціональних економічних, інформаційних, культурних зв'язків, єдиний культурно-політичний організм з притаманними йому інтегративними цілями, вибір яких залежить від суспільно-новартісних критеріїв.

Таким чином, у дисертації позитивно стверджується теза, що є робочою гіпотезою: зроблений аналіз теоретичних позицій щодо класифікації соціальних систем показав їх багатомірність, багатозначність, невичерпність, що вимагає необхідності і важливості визначення специфіки підходу автора до цієї проблеми. Авторський підхід у проведенні порівняльного аналізу виявлення творчих сил людини та творчих сил суспільства концентрується на таких інтегруючих поняттях, як відкрите чи закрите суспільство. Саме ці поняття стисло виступають як теоретичний вираз конкретних політичних режимів, крізь призму яких і є виключно доцільним розгляд реалізації творчих сил суспільства та творчих сил людини.

В другому параграфі - "Теорія відкритого суспільства як основа вивчення проявів творчих сил людини та суспільства" розкривається специфіка функціонування духовної еліти як концентрованого виразу творчих сил суспільства у різних типах політичних режимів, що властиві відкритому та закритому суспільству. Також йдеться про об'єктивні та суб'єктивні чинники,

що сприяють або навпаки заважають якісному вільному розкриттю творчих сил людини.

На підставі проведеного аналізу доводиться, що в умовах тоталітарного політичного режиму відсутні умови для формування та діяльності духовної еліти. Тоталітаризм, як одна із форм закритого суспільства, стирає практично усі кордони між державою та громадянським суспільством, намагаючись контролювати усі сфери життєдіяльності. За цих обставин місце духовної еліти займає псевдоеліта (або номенклатура, "можновладці"). До характерних рис останньої належать: подвійність свідомості, антиінтелектуалізм, заперечення індивідуалізму та проголошення колективізму єдиним вірним принципом існування соціального організму, навмисна спрощеність реальних життєвих проблем, що спричиняє їхнє ілюзорне бачення. На відзнаку від тоталітаризму, авторитарний політичний режим не має всепроникаючого характеру, що приводить до появи "обмеженого плюралізму", співіснування різнонаправлених соціальних, політичних сил. Авторитарна форма політичного режиму, як і тоталітарна, не обмежена законом та в багатьох випадках здійснює свою владу репресивними методами. Ось чому політична арена при авторитаризмі має відверто корпоративний характер, де панує псевдоеліта. Вона, як правило, неоднорідна та спирається на блок соціально-політичних та інших сил, що мають спільну зацікавленість у пануванні авторитарного режиму.

Проте було б перебільшенням вважати, що соціальне середовище, зовнішні обставини, у ролі яких тут виступає тоталітарний чи авторитарний режим, абсолютно придушє творчі сили людини. Звичайно, соціально-політичний устрій впливає на ціннісні орієнтації, поведінку людини, проте повною мірою детермінувати форми творчого самовиразу особистості він (режим) не в змозі. Такий вплив середовища лише утруднює якісне вільне розкриття творчих сил людини, бо вимагає повної внутрішньої самобілізації. Для здійснення останньої потрібен високий ступінь внутрішньої свободи, що є прерогативою виключно цілісних та сильних духом людей.

Звичайно, забезпечення зовнішньої свободи (на цьому базуються демократичні режими) сприяє розкриттю творчих сил людини. Природно, що існування зовнішньої свободи (тобто відносно автономного від державних механізмів громадянського суспільства, спонтанного ринкового порядку, правосвідомості, що заснована на принципах правозаконності і таке інше) не забезпечує автоматично повну реалізацію творчих сил людини, оскільки, як уже було зазначено, необхідною є також і внутрішня свобода.

В умовах демократичного режиму, що визнає індивідуалізм своєю основною орієнтацією, проблема внутрішньої свободи людини значною мірою залежить від її власних зусиль, активності, формується нею самою залежно від особистих уподобань.

Що стосується духовної еліти, то при демократичних режимах відкритого суспільства, вона виступає консолідуючою, творчою силою, бо володіє такими специфічними засобами, які дозволяють знизити конфліктогенний рівень суспільства, зберегти соціальну згоду, сприяти проведенню ненасильницької раціональної політики. При цьому домінуючим на політичній арені є конкурентний стиль прийняття суспільнозначущих рішень. Безумовно, й тут можуть з'явитися різного роду спроби порушити конкурентну природу відкритого суспільства, але в таких випадках духовна еліта завжди виступає як "адвокат" чи "політичний менеджер". Роль "адвоката" полягає, передусім, в тому, щоб захистити громадянські права й свободи, а "політичного менеджера" - щоб сприяти укладенню угод між різними соціальними силами та групами, здійснювати арбітраж у політичних дискусіях, допомагати у виборі з-поміж альтернативних шляхів розвитку.

У висновках підводяться підсумки дослідження і визначається спрямованість подальшої розробки проблеми.

Основні положення дисертації представлені в наукових публікаціях:

1. Особа як рушійна сила суспільного життя. // 36. "Етика та естетика". - Київ: Либідь, 1992. - N.36 - 0.5 др.а.

2. Возлюбити бюрократію? // Ранок - 1992 - N.3 - 0.5 др.а.

3. Духовна еліта. Новий погляд. // Філософські студії. - 1993 - N.1 - 0.5 др.а.

4. Чи є у нас суспільна еліта? // Політика і час. - 1993 - N.9. - 0.5 др.а. (в співавторстві).

5. Еліта влади чи еліта духу? Новий погляд на інтелектуальну силу суспільства. // Наука і суспільство. - 1993 - N.5-6 - 0.5 др.а.

6. Интерес как движущая сила преодоления абсолютизации идеологической функции искусства. // Тези Всесоюз. науково-теоретичної конференції. - Ч.1 - Київ, 1990 - 0.3 др.а.

7. Творческие силы как субъект духовного производства. // Тези XIII Всесоюз. теоретичного семінару "Мировоззрение и научное познание" - Київ-Ужгород, 1990 - 0.3 др.а.

Ав 29.123

КИЕВ ТИП, ФГУ ЗАК. 2830 -80